

Григорій АРКУШИН

СТВЕРДЖУВАЛЬНІ ТА ЗАПЕРЕЧНІ ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ СЛОВА-РЕЧЕННЯ

Проаналізовані слова-речення, якими жителі Західного Полісся щось стверджують і якими заперечують. Крім загальноукраїнських слів-речень, виявлені й специфічні західнополіські лексеми.

Ключові слова: *слова-речення, говірка, ствердження, заперечення, Західне Полісся.*

Сучасні студії над українськими говірками виводять на вищий рівень осмислення процесів, що відбуваються в діалектній мові. І це простежується насамперед на основі зв'язного мовлення діалектоносців, тому мовознавці надають такого великого значення говірковим текстам.

Якщо давніше різні мовні рівні досліджували переважно за допомогою складених питальників-програм, то тепер такі фіксації слід вважати неповними, адже усі тонкощі мови можна розкрити лише у спонтанному мовленні, коли дослідник задає щонайменше запитань. І якщо лексику та семантику чи й словотвір ще можна уточнювати за допомогою докладно розробленої програми, то морфологічні та синтаксичні особливості простежуємо лише у зв'язній розповіді. Без сумніву, діалектний текст – це цінне джерело для різних студій, за допомогою якого іноді виявляємо такі особливості мовлення, яких не можна помітити під час записування матеріалів за програмою-питальником. Однак для дослідження слів-речень потрібно не так власне зв'язний текст, як діалог або навіть фіксації за методом “запитання – відповідь”, коли дослідник запитує, а респондент відповідає, адже саме в таких ситуаціях мовець використовує слова-речення.

Традиційно в українському мовознавстві вживаний термін *слова-речення*, що є калькою російського *слова-предложения* (пор. польськ. *równoważnik zdania*). Розрізняють стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні та етикетні слова-речення. Проаналізуємо два перші види еквівалентів речення – стверджувальні та заперечні західнополіські квазіречення (у поданих нижче прикладах запитання дослідника подаємо засобами чинного правопису, відповіді респондентів та діалог – фонетичною транскрипцією).

У літературній мові вживане здебільшого одне стверджувальне слово-речення – *так*, українські говірки для цього мають значно більше можливостей: за С. Бевзенком, у південно-східних діалектах

– це *да, так, еге*, у південно-західних – *так, йо, айно*¹. Але і цей перелік, звичайно, не повний.

Отже, загальноукраїнським є еквівалент речення *так*, пор. приклади з досліджуваної території: **Так! Так! Так!** *Кут'а так, ну і риба – то завше* (Стари Брус, повіт Влодава, Люблінське воєводство). Часто такі ствердження підсилюють частками: *І там ми брали шл'уп... – І священик був? – А так! Православний* (Янівка, повіт Влодава, Люблінське воєводство, Республіка Польща).

Зазначимо надзвичайно широке вживання в різних діалектах, зокрема у мовленні поліщуків навіть старшого й найстаршого віку, росіянізма *да* та його редульованої форми. Порівняйте приклади із західнополіських говірок: *Чи були у Колках кравиці? – Да, ш'івці і, крави і були*^е (Рознич Маневиць Влн); *Тоді, як на хуторі жили? – Да, йак на хутор'і* (Рудники Маневиць Влн); *То ще там, на Холмщині? – Да-да-да* (Цумань Ківерць Влн); *З чехів були і православні? – Да-да-да* (Радомишль Луцьк Влн); в одній репліці: *Там же ж болото зразу, так? – Ну да* (Полонка Луцьк Влн) (виняток становлять підляські говірки – навіть у такому великому збірнику текстів, як “Голоси з Підляшшя”², нам жодного разу не трапився цей росіянізм).

Характерною особливістю західнополіських і західноволинських говірок є часте вживання поліфункціонального слова *ну*, за яким львів'яни безпомилково називають північно-західний регіон України, що є батьківщиною мовця (порівняйте діалоги: *Волинянин: Ну то шо ви хот'їли? Галичанин: От вже і волин'ака тут; Галичанин: Ц'і волин'акі все нукаїут. Волинянин: Ну і ви неправду говорите...*).

Крім підсилювальної функції частки *ну*, засвідчено її часте вживання в ролі стверджувального квазіречення: *Знайдеш самá дорóгу до д'ят'ка? – Ну* (Сильно Ківерць Влн); *Жартомá, ну* (Лаврів Луцьк Влн); *Як у Головно кажуть? – Буду ходи́ти. – А в Радовичах? – Ходéла. – Буду ходéла? – Ну* (Радовичі Іванич Влн). Порівняйте приклад, коли перше *ну* стверджує, а друге – підсилює: *І такі уколи помагають? – Ну, трóх'і. Ну є так, шо вил'чат', але то рíтко* (Мельники Шацьк Влн). У підляських говірках ця частка іноді звучить як *но*: *То в середопосну середу? – О! так. Но, но, то нулóсту* (Стари Брус, повіт Влодава, Люблінське воєводство).

Лише в деяких говірках уживане ствердження зі словом *айáкже*: *Зробіти с'од'н'і? – Айáкже!* (Сильно Ківерць Влн); *На вашому весілі коровай некли? – Ну айáкже!* (То ж тогді така́я тради́ційа (Зубачі, повіт Більськ-Підляський, Підляське воєводство, Республіка Польща).

Широко відомі й інші еквівалентні речень: *Чи розказували про сусідок, як одна все приходила позичати муку? – Ага* (Підцир'я К-К

¹ Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К. : Вища школа, 1980. – С. 165-166.

² Аркушин Г. Голоси з Підляшшя: Тексти. – Луцьк, 2007. – 536 с.

Влн); *Тіл'ко нан'ал'і того майстра, котóri пон'імáйе по тих робóтах.* – *А ті вже всі помагали?* – **Егý**, помагáл-и (Городок К-К Влн); *Танц'увáле кул'ес' та йак вуз'мé крутакá... крутакá... а: тим... скрипкуйу.* **Угý** (Ворокомле К-К Влн); *Були там?* – **Агý** (Стрельна Іванов Брс), **абéме** (Кукли Маневиц Влн); пор. емоційне вживання підряд двох стверджень: *Видрó йáгот ше занисí. Так! Агá! Ше занисí видрó йáгот...* (Сильно Ківерц Влн); *Хрести вказують на границу села?* – **Так, так, ну-ну!** (Грабовець, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка Польща).

У західнополіських говірках зафіксоване стверджувальне слово-речення *бодáй*: *Пойíдеш у Брест?* – **Бодáй** (Мідне Брест Брс, Піща Шацьк Влн, Сильно Любомль Влн); *Чи були жінки, які могли одобрати молоко в корови?* – *О-о-ої! То бодáй!* (Смідин Старовиж Влн). Мовці часто це слово вживають з різними підсилювальними елементами: **бодáйже** (Мокрани Малорит Брс), **бодáйн'і** (*Картóпл'у копáли?* – **Бодáйн'і**) (Пульмо Шацьк Влн), **бодáйшо** (*Отó вкусіла!* – **Осá?** – **Бодáйшо!**) (Підманево Шацьк Влн).

У цій же стверджувальній функції використовують *алé* || *ал'е* та редуцльовану форму *алé-алé* || *ал'е-ал'е*: *То прáвда? Алé?* (Мала Глуша Любешів Влн, Білин Ковель Влн); *Ти булá в цéркви?* – **Алé-алé** (Заброди Ратн Влн); *Вонé там такá хáта булá, и там ужé вонé хо'дéли, ал'е* (Ворокомле К-К Влн); пор. фіксацію у підляських говірках з останньої чверті XIX ст. – **але-але** 'так'¹.

Зрідка вживані й інші еквіваленти стверджувальних речень: *А п'íде вже тáйя зáмуш д'івка?* **Та де!** *П'íде, бо вже рýку перебивáл-е, то вже п'íде зáмуш во'на* (Ворокомле К-К Влн); *Ви в школу ходили?* – **О й:а;** *итíри клáси кóнч'ила пól'ских* (Підцир'я К-К Влн); *У вас вечорки були?* – **О! О!** *В б'уден' то вс'о...* (Войнівка, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка Польща); *Йак во'ні?* – *Може, Косачі?* – **О! о-во-во! О-во-во!** (Запруддя К-К Влн).

Однією з особливостей західнополіського діалектного мовлення є використання первинно питальних конструкцій у ролі стверджувальних, зокрема *чом* або *чом не* || *чом н'е*: *Комина не закривали?* – **Чом-чом**, *і тóйе робíли, робíли* (Ставище, гміна Черемха, Підляське воєводство, Республіка Польща); *В нед'іл'у íдеш в цéркву?* – **Чом** *не íду; А на вечорницях танцювали?* – **Чом не танц'увáли** (Бубнів Локач Влн); *Ви у лісі блудили?* – **Чом н'е** (Розничі Маневиц Влн); *Чи булá у вашому селі людина, яка вміла спалювати рожу?* – **Чом н'е** (Копилла Маневиц Влн); *А серед молодих є п'яниці?* – **Чом нема?** *Бóже! И наркомáни...* (Лаврів Луцьк Влн); *Чи чули таке слово бáмбур?* – **Чом н'е.** *А такá л'удéна, шо вонá пон'імáйе до вс'ого* (Прип'ять Шацьк Влн); *Д'іти все по-пól'ску.* – *А вас понімают?* – **Чом н'ї?!** *Пон'імáють* (Полічна, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка

¹ Див.: Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава : Український архів, 1997. – С. 301.

Польща).

Характеристичною рисою берестейських і пінських говірок є вживання конструкції *невжэ* || *невжэ н'е* зі стверджувальним значенням: *В колгосп заставл'али йти?* – *Заставл'али. Невжэ ж н'е?* *Заставл'али^е. Мусово було ходити тоді в калхос* (Хриса Березів Брс); *В'ін і кожухи шив?* – *А невржэ ж!* (Мотоль Іванов Брс); пор. фіксацію Ф. Климчука: *анывжэн'* 'конечно, несомненно'¹.

Інші конструкції: *Липше було, як у Дніпропетровську?* – *Ну кан'ешно!* (Цумань Ківерц Влн); *Ви тут народилися?* – *А де ж?* *Тут, сину, тут* (Лаврів Луцьк Влн); пор. фіксацію з останньої чверті ХІХ ст. – *абашча* 'так'².

Рідка вживані так звані підсумкові стверджувальні речення: *отак-то, отакé д'іло, хваліти Бóга* та деякі інші.

Заперечним є одне-слово речення, яке в літературній мові звучить як *н'і*, а в говірках представлені різні його фонетичні варіанти. Так, за С. Бевзенком, "у південно-східних і поліських діалектах звичайно виступає заперечна частка *н'і* (у поліських можливе й *н'ж*, *н'жт*), у волинсько-подільських – полонізм *н'е*, а в галицько-буковинських та карпатських – *н'і*, *н'іт*, хоч у деяких з перших можливий і полонізм *н'е*"³. Однак якось важко погодитися, що *н'е* полонізм.

У західнополіських говірках форма *н'і* мало поширена, пор.: *Та жінка стара була?* – *Н'і, тайа-о, шо топіру йе* (Черемха-Село, гміна Черемха, Підляське воєводство, Республіка Польща). На Підляшші трапляється й варіант *н'і^е* (не дифтонгичного звучання): *То мурована хата?* – *Н'і^е-н'і^е!* *Дереул'ана* (Зубачі, повіт Більськ-Підляський, Підляське воєводство, Республіка Польща). У говірках Західного Полісся рідко фіксуємо варіант *ни*; пор., як діалектоносії с. Рудники Маневець Влн характеризують сусідню говірку с. Чорниж: *В нас кáжут н'і.* – *А в йїх – ни.* – *А ни: кáже.* (сміються); *І вас кляла?* – *А шо ж ни!* (Липно Ківерц Влн); *Ни^е, не насін'а* (Липно Ківерц Влн); *Чи ходили дівки на вечорки на чужі села?* – *Ни!* (Войнівка, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка Польща); пор.: *Пам'ятаєте, йї звати Параска, його Михалко.* – *Ни^е, не памйатáйу, ни^е, не памйатáйу* (Струмівка Луцьк Влн).

Зауважимо, що в українських говірках Підляшшя, які найбільше зазнали й зазнають польського впливу, рідко вживаний варіант *н'е*, тобто, за визначенням С. Бевзенка, полонізм (якщо він таким є), – значно частіше звучить варіант *ни*.

Статистичні дані показують, що в говірках Західного Полісся все-таки переважає фонетичний варіант *н'е*, який досить часто

¹ Климчук Ф.Д. Специфическая лексика Дрогоичинского Полесья // Лексика Полесья. – М.: Наука, 1968. – С. 20.

² Див.: Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава : Український архів, 1997. – С. 301.

³ Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – С. 166.

виступає в редуплікованій формі: *Вовкі^і в ба́ч'ула, да. – Зимою? – Н'е, па́сла д'веч'к'і* (Розничі Маневиц Влн); *Кóло Бй́лого мóсту... Н'е! Мостá мину́ли...* (Сильно Ківерц Влн); *Чи ходили у вас молоди́ці в платах? – Н'е, н'е, тїл'ко ма́ти мен'ї завел'а так'ї то́нк'ї плат – ше ба́ба покóйна, ийї́ ма́ти^е, пр'ел'а і тка́ла* / (Городок К-К Влн); *То цукрові буряки? – Н'е! Н'е-н'е, ти на́ши, чирво́ни* (Стари Брус, повіт Влодава, Люблінське воєводство, Республіка Польща); *Церкву переробля́ли? – Н'е, н'е-н'е, нихто́ не переробл'а́в* (Озеряни Луцьк Влн); *А хату то вони самі побудували? – Н'е-н'е-н'е* (Струмівка Луцьк Влн); *Ви ходили в школу? – А не ходéла, дорогén'к'ї. Н'е!-н'е!-н'е!-н'е! Не ходéла і ден'о́ч'ка, ї пувден'о́ч'ка не бу́ла, н'е* (Світязь Шацьк Влн); *Чи всі місцеві живуть у вашому селі? – Н'е! Н'е! Н'е! Н'е, н'е; ту живé, е;* з *рузмайї́тих сторoн* (Кривоверба, гміна Воля-Угруська, повіт Влодава, Люблінське воєводство); пор.: *В нікту́рих то ше дава́л'ї там, е, перепи́а́л'ї. В нас те н'е. Ни-ни-ни* (Даші, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка Польща).

Таке заперечення може бути підсилене іншими частками, пор.: *У Лісяках бу́ла така мова? – А н'е́* (Нова Вижва Старовиж Влн); *Туди йшов, хто хотів? – А н'е, хто хот'ів – н'е* (Сошично К-К Влн); *А людей німці розстрілювали? – Ой такі́ н'е, н'е* (Смідин Старовиж Влн).

У деяких говірках, особливо в дитячому мовленні, *н'е* має оригінальну фонетику, коли після [e] чути звук, близький до короткого [a], яким завершується слово (узагалі ніякою транскрипцією таке звучання не можна передати на письмі; очевидно, саме така лексема представлена в “Словнику буковинських говірок” – вона записана як *неа*¹).

Певно, під впливом польської мови в підляських говірках засвідчено своєрідне питально-стверджувальне вживання *н'е*: *То вона́ теш такó ход'ім'ї, роб'ім'ї – такó вс'о на то́йе... В нас так ни... У нас то твéрда мова. Н'е? Така́йа...* (Даші, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, Республіка Польща).

У ролі заперечень можуть бути житі́ й інші слова та сполучення, пор.: *Чи то пра́вда? – Та де!* (Сильно Ківерц Влн); *І зразу з Холмицини приї́хали в Цумань? – Да де! В Дн'іпропетро́вс'ку облас'т'!* (Цумань Ківерц Влн); *Ви бу́ли в холмському селі, де народилися? – Да де! Н'е:* (Цумань Ківерц Влн); *Йа за́рас на па́ску пов'їшус'а, ну йак бу́ду зат'ага́тис'а, щоб ви менé одр'їзали. – Аї! Де ти там пов'їсис'а!* (Радовичі Іванич Влн); *Поробиши усé? – Йакра́з! І не поду́майу* (Сильно Ківерц Влн); *Про ц'е́йе сама́ Марто́ха ка́зала. – Гет' чи пра́вда, що вона́ ка́зала...* (Сильно Ківерц Влн); *Зайаві́ в міл'їц'їу. – Шоб ни ча́сом, бу́ду ше зайавл'а́ти...* (Городище Ківерц Влн).

Виявлені також омонімічні слова-речення: *н'е 'н'ї* і *н'е*, що має значення ‘хіба не так? – так!'; пор. єдину фіксацію *та де* ‘так’ (у

¹ Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 334.

вже наведеній цитаті: *А н'іде вже тайа замуш д'івка? Та де! П'іде, бо вже р'уку перебивал-е, то вже н'іде замуш во'на*) і значно частіше вживане *та де* || *да де* 'ні'.

До багатьох західнополіських слів-речень існують паралелі в інших українських говірках, це насамперед до *ага, еге, угу, айдрже, ну, н'е* та ін. За нашими даними, паралелей не виявлено до таких стверджувальних слів-речень: *абашча, аб'еме, невж'е, та де, чом н'е*, і до заперечних *да де, шоб ни часом*.

Паралеллю до *алé* 'так' є давня фіксація Я. Головацького: *Алé! алé, алé!* "утв. кь статьи, кь случаю. Алé, алé, добре, же сьте пригадали"¹, а також польська паралель *ale* 'tak'². Сучасних українських паралелей, за доступними нам джерелами, не виявлено (близькі за звучанням західноволинські та гуцульські *ая*, безперечно, іншого походження). До *bodaj* 'так' лише одна польська паралель – *bodaj* 'partykuła potwierdzająca'³.

Отже, досліджувані говірки мають як загальноукраїнські слова-речення, так і вузькорегіональні лексеми, якими вони відчутно відрізняються від інших українських діалектів.

Григорій Аркушин

Утвердительные и отрицательные слова-предложения в западнополесских говорах

Проанализированы слова-предложения, которыми жители Западного Полесья что-то подтверждают или отрицают. Кроме общеупотребительных слов-предложений, зафиксированы и специфические западнополесские лексемы.

Ключевые слова: *слова-предложения, говор, подтверждение, отрицание, Западное Полесье.*

Hrvhoriv Arkushyn

The affirmation and denial in Dialect of Western Polissva

The article analyses words and combinations of words of Western Polissva's inhabitants say something and deny that. In addition to all-words-sentences identified specific forms of Dialect of Western Polissva

Key words: *literary language, dialect, Western Polissya, affirmation, denial.*

¹ Головацкий Я.Ф. Матеріялы для словаря Малорусскаго наречія // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – № 10. – Пряшів, 1982. – С. 353.

² Słownik języka polskiego / Pod redakcją J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. – Zeszyt 1. – Warszawa, 1898. – S. 23.

³ Sychta B. Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej. – T. I. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – S. 30.